Slavoljub Đinđić
Beograd

GLAGOLSKI VID U SAVREMENOM TURSKOM JEZIKU

Pitanje kategorije glagolskog vida¹ javlja se kao jedan od problema savremene gramatike o kojem još uvek nije postignuto jedinstvo mišljenja, pogotovu o gramatičkoj semantici vida. Razvoj opšte lingvistike, naročito saznanja o vidu u slovenskim jezicima, podstakli su lingviste da ovom pitanju posvete posebnu pažnju. Kategorija glagolskog vida za govornike neslovenskih jezika pokazuje se kao najteži deo gramatike slovenskih jezika zbog činjenice da je ova kategorija specifična za slovenske jezike.² Ovde se pre svega misli na svršeni i nesvršeni vid (u ruskom i drugim slovenskim jezicima), na kategoriju koja uopštava izvesne vrste predstava o toku glagolske radnje. Naime, infinitiv slovenskog glagola (svršenog i nesvršenog) nosi morfemsku karakteristiku perfektivnosti i imperfektivnosti³ dok se to iz infinitiva drugih jezika ne može razlikovati već se pribegava drukčijim sredstvima izražavanja (vremenu, modusu i slično).

Vreme, modus i vid »prepliću« se u mnogim jezicima. Lyons ističe da je to »delimično zbog toga što se izvesni pojmovi /.../ mogu istovremeno klasifikovati kao modalni aspekatski ili temporalni, a delimično zbog toga što više distinkcija mora biti otkriveno semantičkom analizom tih jezika, no što je moguće jasno razgraničiti sistematskim morfološkim i sintaksičkim kontrastima koje mi zovemo »vremenom«, »modu-

¹ Gustave Guillaume, *Temps et verbe. Théorie des aspects, des modes et des temps*, Paris, 1929; E. Koschmider, *Zeitbezug und Sprache. Ein Beitrag zur Aspekt und Tempusfrage*, Berlin-Leipzig, 1929; M. Regula, *Grundlegung und Grundprobleme der Syntax*, Heidelberg, 1951; Jurij S. Maslov, *Voprosy glagol'nogo vida*. Sbornik. Moskva, 1965; Noam Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*, Cambridge, 1965; Giacomo Devoto, *Introduzione alla grammatica*, Firenze, 1941; Heinrich Stobitzer, *Aspekt und Aktionsart in Vergleich des Französischen mit dem Deutschen, Englischen und Italienischen*, Tübingen, 1968 i drugo.

² A. Belić u svojoj studiji »O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku«, Beograd, 1941, 330, ukazuje na pogrešna tumačenja ove kategorije u slovenskim jezicima, koja daju stranci.

³ Rus. *past'* — *padat'*; sh. *pasti* — *padati*; polj. *paść* — *padać* itd. Dakle slovenski infinitivi su morfoložisani.

som« i »aspektom«. ⁴ Različiti jezici se znatno razlikuju u načinu na koji klasifikuju ili razlikuju vremenske, modalne i vidske pojmove.

Iz očigledne razlike vida i »načina vršenja glagolske radnje« došlo je i do nekih terminoloških distinkcija u oblasti proučavanja glagolskog vida. Do pre nekih petnaestak godina upotrebljavan je isti termin za vid (engl. aspect, fr. aspect, nem. Aspekt, it. aspetto) i za tzv. »načine vršenja glagolske radnje« (rus. sposoby glagol'nogo dejstviya) koji, kako ih definiše Ahmanova, »u glagolu na različite načine izražavaju sporedna značenja koja se semantički uspoređuju s kategorijskim oblicima vida«. ⁵ R. Jakobson je razlučio pojam »Aktionsart« (osobine svojstvene procesu) od vida (tj. osobine koje govornik opaža u procesu). ⁶ I u poslednjim dvema nemačkim enciklopedijama ⁷ nalazimo posebne odrednice za pojmove »Aktionsart«. Proučavajući ove razlike u evropskoj lingvističkoj literaturi, turski lingvista Dilaçar ⁸ predlaže da se u turskoj nauci o jeziku usvoje termini »görünüŧ« i »kiliniŧ«. On ističe da se razlika između ovih dvaju pojmova zasniva na objektivnom i subjektivnom razlikovanju. Po njemu se tok datog procesa koji saopštava infinitiv odnosi na njegove unutarnje granice, objektivan je i nije vezan za vreme i modus *kiliniŧ*). *Görünüŧ* je unutarnje značenje konjugacijskih oblika i u njega ne ulaze značenja koja nosi infinitiv.

Pitanje gramatičke kategorije glagolskog vida jedno je od najmanje proučenih oblasti u turskim jezicima, i, posebno, u savremenom turskom jeziku. U samoj Turskoj do najnovijeg vremena kategoriji vida nije bila poklonjena skoro nikakva pažnja. U gramatikama A. Dž. Emrea, ⁹ H. Ediskuna ¹⁰ i N. Gendžana, ¹¹ aspekt se sporadično spominje u odeljcima o vremensko načinskim formama bez eksplicitnog isticanja njegove semantike.

Izučavanju vida u turskim jezicima pristupilo se najpre u turskoj turkologiji. Nastojanja ruskih turkologa da otkriju kategoriju glagolskog vida u turskim jezicima bila su uslovljena praktičnim razlozima: iznaći u strukturi turskih glagola forme koje bi bilo moguće uporediti sa vidskim formama ruskog glagola. Oni su pošli smerom koji je išao ka ustanovljenju kategorije glagolskog vida i u jezicima čija glagolska struktura ne sadrži obeležja koja izražavaju glagolski vid kao u strukturi ruskog jezika. O tome svedoče rezultati rasprave o glagolskom vidu u

⁴ John Lyons, *Interoduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge, 1971, 317.

⁵ O. S. Ahmanova, *Slovar' lingvističeskikh terminov*, Moskva, 1966.

⁶ Citirano prema: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, knj. II, Zagreb, 1969, 716.

⁷ *Brockhaus Enzyklopädie*, sv. 20, 1966 i *Meyers Enzyklopädisches Lexikon*, sc. 25, 1971.

⁸ A. Dilaçar, *Türk Fülünde »Kılmış'la« Görünüŧ »ve Dilbilgisi Kitaplarımız», TDAY Belleten 1973—1974, Ankara, 1974, 159—171.*

⁹ Ahmet Cevat Emre, *Türk Dilbilgisi*, Istanbul, 1945.

¹⁰ Haydar Ediskun, *Yeni Türk Dilbilgisi*, Istanbul, 1963.

¹¹ Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi*, Istanbul, 1971.

turskim jezicima, održane u Alma-Ati 1956. godine o kojoj Juldašev piše da su učesnici u diskusiji pošli od poređenja vida turskog glagola sa odgovarajućom kategorijom u slovenskim jezicima te da se nije dobio nikakav kategoričan odgovor na postavljeno pitanje — ni pozitivan ni negativan.¹²

Problemu glagolskog vida u turskim jezicima sa različitih aspekata posvećeni su u ruskoj turkologiji radovi Dmitrijeva,¹³ Mihajlova,¹⁴ Kononova,¹⁵ Nasilova,¹⁶ Serebrenjikova¹⁷ i drugih. U istraživanjima ruskih turkologa sudovi o glagolskom vidu u turskim jezicima prilično variraju. Kada je reč o turskom jeziku, u svim radovima se uočava nastojanje da se dokaže prisustvo svršenog i nesvršenog vida, uglavnom na materijalu perifrastičnih formi turskog glagola, iako često srećemo rasmatranja o sintaksičkom, pa i leksičkom načinu izražavanja vida i to pod uticajem upoređivanje sa ruskim, i šire, slovenskim glagolskim sistemom, odnosno pokušaje da se u nekim infinitivima turskog glagola iznadje elemenat koji ukazuje na svršenost ili nesvršenost. Insistiranje na tome nije moglo da dovede do nekih rezultata.

U proučavanju vida u turskom jeziku, kao, uostalom, i u neslovenskim indoevropskim jezicima treba poći od činjenice da se vremensko značenje glagolskih formi javlja postojanim i da uslovljava vidsko značenje. U turskom jeziku vid, kao glagolska kategorija, nema stalne forme izražavanja. Vidske nijanse javljaju se samo kao propratna obeležja posebnih glagolskih formi koje su po svom osnovnom vremenskom smislu predodređene za izražavanje takvih nijansi. Neke vremenske forme imaju vidska obeležja izvan vremenskog značenja.¹⁸

Vremensko značenje glagolskih formi, dakle, javlja se kao osnovno i stalno obeležje koje određuje vidske nijanse. Pokušaji da se u sistemu

¹² A. A. Juldašev, *Analitičeskie formy glagola v tjurskih jazykah*, Moskva, 1965, 39. Citirano prema: Š. S. Ajljarov, *Razvernutyje členy predloženiya v sovremennom tureckom jazyke*, Moskva, 1974, 54.

¹³ N. K. Dmitriev, *Grammatika baškirskogo jazyka*, Moskva-Leningrad, 1948.

¹⁴ M. S. Mihajlov, *Issledovanija po grammatike tureckogo jazyka. Perifrastičeskie formy tureckogo glagola*, Moskva, 1965.

¹⁵ A. N. Kononov, *Grammatika sovremennogo tureckogo literaturnogo jazyka*, Moskva-Leningrad, 1956.

¹⁶ V. M. Nasilov, *K voprosu o grammatičeskoj kategorii vida v tjurskih jazykov*. Trudi moskovskogo Instituta vostokovedeniya, 4, 1947, 32—55.

¹⁷ B. A. Serebrennikov, *Voprosy grammatiki tjurskih jazykov. Problema glagol'nogo vida*, Alma-Ata, 1958.

¹⁸ Tako na primer perfekt istovremeno sa prošlošću izražava i svršenost (*bu kitabı okudum* — »pročitao sam ovu knjigu«), dok imperfekt zajedno sa prošlošću označava nesvršenost (*bu kitabı okuyordum* — »čitao sam ovu knjigu«). Pojedine vremenske forme mogu kazivati više nijansi. *Aoriste absolu*: *yer güneşin etrafında döner* — »zemlja se okreće oko sunca«; *aoriste habituel*: *her sabah çay içerim*; *passé habituel*: *çocuklugumda zorla yemek yerdim* — »u detinjstvu sam na silu jeo«; *passé progressif*: *dün bu saatte geziyorduk* — »juče smo u ovo vreme šetali«; *futur simple*: *yarın okula gideceğim* — »sutra ću ići u školu«; *futur progressif*: *yarın geldiğinde ben uyumakta olacağım* — »kada sutra budeš došao ja ću spavati« itd.

turskog glagola nađe vidski glagol izvan vremenskih formi ostaju bez rezultata. Ako bi se upoređivalo značenje vremenskih formi u turskom i srpskohrvatskom jeziku na primer, došlo bi se do zaključka da se bitna osobenost turskih formi sastoji u tome što one ne izražavaju samo vreme radnje kao takvo (sadašnje, prošlo ili buduće) već i vremenski odnos radnje prema jednom trenutku ili periodu vremena koje je izraženo ili determinisano kontekstom. Turski jezik se odlikuje postojanjem mnoštva indikativnih formi prošlog vremena, gde je od presudnog značaja jasan raspored radnje u vremenu.

Oslanjajući se na prirodu turskog glagola, sa sigurnošću se može reći da u turskom jeziku nema gramatičke kategorije vida koja bi se izražavala u podeli glagola na svršene i nesvršene i označavala svršenost i nesvršenost radnje u uslovima u kojima pokazatelj vida ima totalno rasprostranjenje, i da vid može biti izražen nezavisno od vremena. Pogrešni su pokušaji da se u infinitivu glagola iznađu vidski parovi u smislu totalno rasprostranjenja, na čemu insistiraju Kononov¹⁹ i Dilaçar.²⁰ Ni najnoviji radovi koji se bave problemom kategorije vida u turskom jeziku ne utvrđuju da turski glagol ima specifičnu oznaku za izražavanje vida, permanentni znak koji bi imao karakter totalnog rasprostranjenja na glagol.²¹

Glagolske forme koje označavaju nijanse i značenja vida u savremenom turskom jeziku, mogli bismo uslovno da svrstamo u tri osnovne grupe:

1. Analitičke forme glagola koje čine kombinaciju gerundija sa okasionalno-pomoćnim glagolom i to a) gerundij glagola, kao nosioca osnovnog značenja, na oblik (y)a, (y)e, i(y)i i okasionalno — pomoćnog glagola i b) gerundij glagola kao nosioca osnovnog značenja na (y)ip i okasionalno-pomoćnog glagola.

2. Perifrastične forme glagola.

3. Vremenske forme indikativne deklinacije: određeni imperfekat, neodređeni imperfekat i imperfekat na -maktaydı. Nastojaćemo da u okviru ove podele razmotrimo iskazivanje vida u savremenom turskom jeziku.

Analitičke forme glagola koje izražavaju vidska obeležja i značenja obrazuju se od relativno malog broja glagola. Ograničenost glagola, koji mogu biti komponente analitičkih formi, u znatno većem stepenu se odnosi na okasionalno-pomoćne glagole u kom svojstvu funkcionišu glagoli *durmak*, *gelmek*, *gitmek*, *kalmak*, *vermek* i *yazmak*. U analitičkim formama, koje se obrazuju pomoću gerundija na (y)a, (y)i i (y)e osnov-

¹⁹ A. N. Kononov, *op. cit.* 207.

²⁰ A. Dilaçar, *op. cit.* 163.

²¹ Lars Johanson, *Aspekt im Türkischen. Vorstudien zu einer Beschreibung des Türkeiitürkischen Aspektsystem*, Uppsala, 1971; E. Koschmider, *Das türkische Verbum und der slavische Verbalaspekt*. In: Festgabe für Paul Diels, München, 1953.

nog glagola i nabrojanih pomoćnih glagola, gerundij označava radnju, a okasionalno-pomoćni glagol ukazuje na način na koji se odvija i teče.

Sa okasionalno-pomoćnim glagolom *durmak* (osnovno mu je značenje »stajati«) ukazuje se na to da se radnja označena glagolskim prilogom često ponavlja ili nosi trajni karakter (*aspect persistentiel*). *Bu sabah aldiği gazeteyi ta öğleye kadar okuya duruyordu.* — »Novine koje je jutros kupio stalno je čitao sve do podne« (*okuyadurmak* — »dugo čitati, sve vreme čitati«). Produktivnija je kombinacija glagola *durmak* sa gerundijom na (y)*ip*. Ovu situaciju Kononov utvrđuje kao vid koji izražava trajnost radnje »koja često prelazi u stalno svojstvo«. ²² Dva primera koja on navodi, međutim, ne ukazuju na trajnost radnje već na mnogokratnost i ponavljanje radnje: *Tam 12 senedir kaldırımları çigneyip duruyoruz* — »tačno je 12 godina kako gazimo kaldırmu« i *Ve biliyorlardı ki Namık Kemal ile mütemadiyen ve gizlice mektuplaşıp durmaktadır.* — »I oni su znali da se on stalno i tajno dopisuje s Namikom Kemalom«. Bez obzira na pogrešno uzete primere, ova forma može da izražava i trajnost glagolske radnje: *Niçin bana bakıp duruyorsun?* — »Zašto me neprekidno gledaš?«.

Radnja koja se izražava gerundijem osnovnog glagola i pomoćnim glagolom *gelmek* ponavlja se i ima karakter trajnosti, postojanosti, uobičajenja (*aspect habituel*): »*Okuyagelmek* — »često čitati«, »uobičajati čitati«; *Babam sabahları gazeteyi okuyageldiğinden işe geç kalmaktadır* — »Moj otac kasni na posao pošto ujutru čita novine«; *Caponya'da depremler olagelmektedir* — »U Japanu se često događaju zemljotresi«.

Izuzetno sa glagolom *çıkamak* (»izaći«), *gelmek* izražava iznenadnost, neočekivanost: *önümüze bir koşulu araba çıkageldi* — »Ispred nas su iskrsla zaprežna kola«.

Pomoćno-okasionalni glagol *gitmek* (osn. značenje »otići«) u kombinaciji se gerundijom na (y)*ip*, (y)*e*, (y)*a* ukazuje na postojanost i trajnost radnje: *Bu böyle sürüp gidecek* — »To će tako dugo trajati«; *Nilgun teyze bizde günlerce oturup gidiyordu* — »Tetka Nilgun je znala danima da presedi kod nas«.

Oblik *gitti* (3 lice svršenog prošlog vremena) u kombinaciji sa istim licem određenog glagola iskazuje iznenadnost, brzinu i svršenost radnje: *İlk bahar çattı gitti* — »odjednom je puklo proleće«. Isto značenje ima *gitti* u kombinaciji sa gerundijom na (y)*ip*. *Masadaki mum sönüp gitti* — »Sveća na stolu se odjednom ugasila«; *Nahoş hadiseyi unutup gitmişiz* — »Brzo smo zaboravili neprijatan događaj«.

Okasionalno-pomoćni glagol *kalmak* (»ostati«) karakteriše radnju koja ima trajni intenzivni karakter i prelazi često u stanje (*aspect déceptif, intensif*). Ova kombinacija je dobila leksikalizovan oblik i ograničena je na mali broj ustaljenih glagola: *şaşakalmak*, *şaşıp kalmak*, *donakalmak* — sve u značenju »zaprepastiti se«, »zapanjiti se«: *Şu ha-*

²² A. N. Kononov, *op. cit.* 210.

beri işitince donakaldı — »Zapanjio se kada je čuo ovu vest«. Upotreba ovog glagola ipak nije ograničena na gornje kombinacije. *Geleceğine yüzde yüz emin olduğum günleri beklerken uyuyakalırdım* — »Toliko sam spavao dok sam očekivao dane kada sam bio sasvim siguran da ćeš doći«.

Glagol *vermek* (»dati«) u funkciji okasionalno-pomoćnog glagola sa gerundijom *-(y)i* karakteriše radnju u smislu njenog brzog i lakog odvijanja (*aspect expressif*, *aspect facilitatif*) *Kahveyi getiriver* — »Brzo donesi kafu«; *Beni gördüğün zaman gülümseyiver* — »Brzo se nasmej kada me budeš video«; *Yazıverdiğim mesajı kuryeye verdim* — »Dao sam kuriru poruku koju sam na brzinu napisao«; *Ahmet Bey yeni kitabı yazıverdi* — »Gospodin Ahmet je s lakoćom napisao novu knjigu«.

Pomoćni glagol *yazmak* (»pogrešiti«) kazuje da se radnja, iskazana glagolom u gerundiju na *-(y)a*, *(y)e* umalo nije dogodila odnosno da se približila do kritične tačke. (*Aspect approximatif*) Kod nas se može prevesti »umalo da«, »zamalo da«, »samo što ne«; *Zavallı çocuk bayılayazdı* — »Jadno dete se umalo nije onesvestilo«; *Annem içeriye girerken düşeyazdı* — »Moja majka umalo nije pala dok je prelazila preko praga.«

Potrebno je na osnovu gornjih razmatranja zaključiti da ova vidska obeležja, karakteristična za turski jezik, nemaju totalno rasprostranjenje, te u skladu sa tim, ni mnogo zajedničkog sa glagolskim vidom slovenskih jezika. To su, uglavnom frazeološki i leksički ekvivalenti trajne ili trenutne radnje.

Perifrastične forme glagola, jedan od najvažnijih načina za izražavanje kategorije glagolskog vida u turskom jeziku, jesu kombinacija osnova prostih indikativnih vremenskih formi (izuzev osnove određenog, kategoričnog perfekta) i pomoćnog glagola *olmak* (»biti«) koji se u savremenom jeziku sve češće zamenjuje glagolom *bulunmak* (pasivni lik od *bulmak* — »nalaziti se«). U takvoj konstelaciji, drugi deo perifrastične forme, u zavisnosti od osnove vremenske forme, nosi aspekatska obeležja. Sve perifrastične forme izražavaju značenja vremena, a vremenska karakteristika radnje javlja se u funkciji predikata. One se objedinjuju jednom u svima njima prisutnom karakteristikom — značenjem vremena. Vidska značenja su dopunska karakteristika perifrastičnih formi. Prema tome i ovaj slučaj daje osnovu za tvrdnju da u turskom jeziku nema vidskih karakteristika radnje van vremenskih formi glagola.

Mihajlov²³ je dao bogat materijal koji nije dovoljno sistematizovan. Njegova klasifikacija perifrastičnih formi nije u potpunosti uspela, a njihova teorijska analiza je nepotpuna. On u ovu grupu oblika uvrštava i participe koji su u funkciji subjekta rečenice i pripisuje im vidska

²³ M. S. Mihajlov, *op. cit.*

obeležja (-an *olmak*). Kononov²⁴ svoje sudove, kako i sam ističe, bazira na rezultatima do kojih je Mihajlov došao.

Početni (inkoativni) vid tipa -ar *olmak* (*bulunmak*) izražava početak radnje. Pozitivni particip aorista u funkciji predikata označava običnu radnju koja se regularno i višekratno vrši po zakonomernosti prirode. Drugim rečima, ovaj particip u predikatskoj funkciji označava potencijalnu ili faktičku višekratnu radnju. Glagol *olmak* u značenju »postati«, označujući prelazak u neko novo stanje, ni svojim leksičkim ni gramatičkim značenjem ne daje ništa što bi karakterisalo radnju (ili stanje) u odnosu na njen tok. Dakle, ta se karakteristika u potpunosti određuje participom. *Ahmet ier oldu* — »Ahmet je počeo da pije« (znači da je Ahmet, koji ranije nije pio, stekao naviku da pije); *Doktor evimze gelir oldu* — »Doktor je počeo da dolazi našoj kući« (Doktor koji ranije nije dolazio našoj kući, počeo je da dolazi); *Komum benimle konuur oldu* — »Moj sused je počeo sa mnom da razgovara« (znači da to ranije nije običavao da čini).

U inkoativnom vidu celovitost radnje realizuje se u konkretnoj varijanti u kojoj u prvi plan izbija ograničenost radnje granicom u njenoj početnoj fazi.

Zavrni (terminativni) vid realizuje se strukturnim elementom — *maz olmak* (*bulunmak*) karakterišući glagolsku radnju u odnosu na njenu unutarnju granicu. U turskom jeziku ovaj vid ulazi u semantiku svrenog vida, s obzirom da oznauje prestanak radnje koja se ranije obično i mnogokratno vrila: *Bize gelmez oldunuz* — »Prestali ste da dolazite kod nas« (znači da ste ranije običavali da dolazite, a sada ste prestali); *Kızı, eskiden her gn grrken, nianlanunca gstermez oldular* — »Devojku, koja se od ranije svakog dana mogla videti, prestali su da pokazuju kada se verila«; *Eski dostumuzu grmez olduk* — »Prestali smo da viđamo svog starog prijatelja«, »više ne viđamo svog starog prijatelja« (kojeg smo ranije viđali).

Trajni (durativni) vid iskazuje se prema tipu -*makta bulunmak* (*olmak*). Glagolska imenica -*mak* u lokativu u kombinaciji sa predikatskim afiksom odreenog vremena izražava trajnu radnju u dotičnoj vremenskoj formi: *Profesr kitapları yazmakta bulunuyor* — »Profesor pie knjige«; *Talebe iken imtihanlardan korkmakta bulunmutum*²⁵ — »Dok sam bio student bojao sam se ispita«, *Zor ilerden sonra dinlenmekte olacaım*. »Odmaraću se posle napornih poslova.«

Rezultativni vid po miljenju niza lingvista ulazi u semantiku svrenog vida. U radovima J. Maslova i drugih aspektologa prisutno je drugo gledite, odnosno da rezultativnost ima znaenje naina radnje, a ne

²⁴ A. N. Kononov, *op. cit.* 212—218.

²⁵ Zanimljivo je da Kononov kao jedini formu rezultativnog vida u turskom jeziku ističe kombinaciju sa pluskvamperfektom — *makta bulunmutu* (*op. cit.* 215) a Deni je uopte ne uvruje u perifrastine forme sa vidskim obelejima (Jean Deny, *Trk Dili Grameri*, Osmanlı Lehesi, prev. Ali Ulvi Elve, Istanbul, 1941.

svršenog vida. Bondarko ističe da »rezultativnost predstavlja semantički elemenat koji karakteriše tzv. opšterezultativni način radnje«. ²⁶ U turskom jeziku rezultativni vid ima strukturni tip *-miş* u kojem je prvi član osnova neodređenog perfekta (narativa) a drugi konjugacijski oblik određenog vremena ili modusa od glagola *olmak* (bulunmak). Ove se kombinacije pri prevođenju na srpskohrvatski mogu uvoditi izrazima »i tako«. »na taj način«: *Hasta dedi ki, anlat, anlat, bana çok yardım etmiş olacaksınız* — »Bolesnik mi je rekao pričaj, pričaj, tako ćeš mi mnogo pomoći«; *Eserlerimden para kazandığımı sanırsanız yanılmış olursunuz* — »Varate se ako mislite da sam zaradio novac od svojih dela«; *Adı geçen öneri Birleşmiş Milletlerce reddedilmiş bulunuyor* — »Ujedinjene Nacije su odbile spomenuti predlog«; *Türkiye'yi, Ankara'yi gördükten sonra görmüş olacaksınız* — »Tursku ćeš videti tek kada budeš video Ankaru«.

Pretpostavljiv (putativni) vid govori o pretpostavci, verovatnoći vršenja radnje. Najčešće se obrazuje od prostih indikativnih formi i necesitativa glagola *olmak*. *Anne mutfakta işlerine bakıyor olmalı* — »Majka (verovatno) nešto radi u kuhinji, biće da nešto radi u kuhinji«; *Erken gelmiş olmalıyız, bir az bekliyelim* — »Mora da smo rano stigli, da pričekamo malo«. ²⁷ *Bunu iyi yapmış, olmalıyım* — »Verovatno sam ovo dobro uradio«.

Pretpostavljivost se takođe iskazuje pomoću osnove narativa i odnosnog lica futura ili futura egzaktnog (tip *-olacak, olacaktı*): *Isınmış olacak, yakası kürklü pardesü sünü çıkardı* — »Verovatno se ugrejao, pa je skinuo kaput sa kožnom jaknom«. Prvi deo ove rečenice mogao bi da se iskaže i sa *ısınmış olmalı*; ²⁸ *O koymuş olacaktı çiviği* — »Verovatno je hteo da stavi ekser«; *Eski dostlarım beni unutmuş olacaktı* — »Verovatno su me stari prijatelji zaboravili«.

U zavisnosti od konteksta forma *miş olacak/tı*, kao što smo videli, može imati i značenje rezultativnog vida.

Kombinacijom tipa *-acak olmak* (bulunmak) iskazuje se vid namere (aspect intentional) koji uključuje još i želju i rešenost; *Vazifemi çoktan brakacak oluyorum*. — »Odavno nameravam da napustim dužnost«: *Geçen sene Roma'ya gidecek oldum, vakit bulamadım*. — »Prošle godine sam hteo da idem u Rim ali nisam imao vremena«; *Hırsız evimize girecek oldu* — »Lopov je hteo da uđe u našu kuću«. ²⁹

²⁶ A. B. Bondarko, *O vidah russkogo glagola*, Russkij jazyk za rubežem, 5, Moskva, 1975, 64.

²⁷ Oblik *olmalı* i u kombinacijama sa imenskim osnovama ima značenje pretpostavljivosti koja je imanentna semantici necesitativa. (*O yaşlı adam doktor olmalı* — Ovaj stari čovek je verovatno lekar).

²⁸ Oblici *olacak* i *olmalı* nosioci su semantičkih nijansi. Osnova futura izražava verovatnoću po ubeđenju, a necesitativna osnova po objektivnoj neophodnosti.

²⁹ Oblik *-acak oldu* semantički je veoma blizak futuru egzaktnom. Sintagma *gidecek oldum* (»nameravo sam da idem«) može se izraziti i sa *gidecektim*.

Odsustvo namere izražava se veoma produktivnom konstrukcijom u savremenom jeziku -*acac değil: Evimizi satacak değiliz* — »Nemamo nameru da prodamo svoju kuću«; *Seni uzun zaman bekliyecek değilim* — »Ne nameravam da te dugo čekam«; *Fikrimi soracak değil misiniz?* — »Zar me nećete pitati za mišljenje?«.

Jedina perifrastična forma koja upućuje na potpuno svršenu radnju jeste kombinacija -*miş olmak* (*olmak* se u ovoj kombinaciji upotrebljava isključivo u infinitivu). *Askerlik hizmetine girmek, 19 yaşını doldurmuş olmak şarttır* — »Da bi se stupilo u vojnu službu uslov je da se napuni 19 godina«; *Yeni hava alanı bitmiş olmasına rağmen, trafiğe açılmamıştır*. — »Iako je završen, novi aerodrom nije mogao da bude otvoren za saobraćaj«.

Već smo istakli da vid kao glagolska kategorija u turskom jeziku nema stalne forme izražavanja kao i da se vremensko značenje glagolskih formi javlja kao osnovno i stalno obeležje vidskih značenja. Može se, dakle, govoriti o vidskovremenskoj kategoriji koja je obeležena istovremenim i korelativnim izražavanjem vida i vremena.

Gore navedene tri grupe glagolskih formi možemo, bar njihovu većinu, svrstati u osobine svojstvene procesu (nem. Aktionsart), odnosno kao sporedna značenja glagola koja se semantički približuju kategorijskim oblicima vida. Skoro u svim jezicima vreme, kao glagolska kategorija, deli se na dve vrste: perfektivnost i imperfektivnost; budućnost i sadašnjost su se ubrajale u imperfektivnost. Tokom vremena je vreme podeljeno na tri vrste: prošlost (*passé*), sadašnjost (*présent*) i budućnost (*futur*). U slovenskim jezicima odnos između dva osnovna aspekta nezavisan je od morfoloških derivacija formi; on je sadržan u infinitivu. Pored toga postoje široke mogućnosti da se perfektivnost glagola postigne prefiksacijom odgovarajućeg imperfektivnog oblika (*pisati* — *napisati*; *čitati* — *pročitati*), dok se unutrašnje vidske varijacije kod afiksiranih glagola realizuju pomoću infikasa unutar glagolske osnove (*zapisati* — *zapisivati*; *izbaciti* — *izbacivati*; *proklijati* — *proklijavati* i t d). Takve mogućnosti je turski glagol lišen. U turskom, kao uostalom i u većini neslovenskih indoevropskih jezika, infinitiv ne ukazuje na perfektivnost, odnosno imperfektivnost glagola. Glagol *yazmak* na primer znači »pisati« i »napisati«. Vidska značenja turskog glagola određuju se vremenskim formama.

Prost perfekt označava svršenu radnju, tj. jednokratnu radnju koja je u trenutku kazivanja završena; *Dün akşam seni sokakta gördüm*. — »Video sam te sinoć na ulici«.

Imperfektivnost se najčešće izražava određenim i neodređenim imperfektom i trajnim prošlim vremenom.

Neodređeni imperfekat ima značenje višekratne prošle radnje koja se obično i regularno ponavljala: *Yaz günleri rahat bir uykuya daldım* — »U letnjim danima sam utanjao u miran san«; Gençlik zamanında şafak

sökmeden kalkardım — »U mladosti sam uobičavao da ustajem pre zore«.

Određeni imperfekat označava nesvršenu radnju koja je tekla u određenom vremenskom intervalu u prošlosti koja odgovara srpskohrvatskom prošlom vremenu nesvršenog vida; *O gün tarlada çalışıyordum* — »Onog dana sam radio na njivi«; *Kahvenin kuytu bir köşesinde bağıra bağıra konuşuyorlardı*. — »Bučno su razgovarali u zabitom uglu kafane«.

Prošlo trajno vreme se po značenju približava ovim dvama vremenima (trajna radnja u prošlosti) ali je mnogo ređe u upotrebi. Ograničeno je na uže vremenske koordinate, tj. radnja koja se njima iskazuje, tekla je uporedo sa nekom drugom radnjom: *Sen otururken ben çalışmaktaydım*.

S obzirom da su to sve složena vremena, vidsku karakteristiku imperfektivnosti nose osnove prostih vremena. Tako je osnova aorista, koji inače po svojoj osnovnoj prirodi karakteriše radnju što se obično i stalno događa, u kombinaciji sa afiksom predikativnosti prošlog vremena (elemenat *idi*) — nosilac imperfektivnosti. Trajno prošlo vreme obojeno je osnovom trajnog sadašnjeg vremena (*-makta*), a ne afiksom predikativnosti. Ono, naime, saopštava radnju koja je započeta, još je u toku i nastaviće se (*Bu bina yapılmaktadır* — »Ova zgrada se gradi«, u toku je gradnje) ili neko stalno svojstvo ili stanje (*Ankara Anadolu' nun kalbinde bulunmaktadır* — Ankara se nalazi u srcu Anadolije«).

Idući ovim smerom može se uočiti da i neka prosta vremena imaju vidske karakteristike koje glagolsku radnju karakterišu u pogledu trajnosti. Prost prezent sadrži semantiku vida saopštavajući trajnost koja se meri trenutkom kazivanja. *Okuyorum* (»čitam — u trenutku govorenja«). Aorist istog glagola *okurum* ima vidsku semantiku koja se razlikuje od prezentske u kvantitetu trajnosti, tj. radnja nije ograničena već je svojstvena govornom licu. Prirodno je da su implikacije trajnosti kod nekih glagola u prostom prezentu sadržane u njihovom opštem značenju. Uzmimo za primer glagole *başlıyorum* (»počinjem«) i *yazıyorum* (»pišem«). »Počinjem« znači da »ulazim u jedan trajni posao«, »nešto započinjem«, dok »pišem« — »nastavljam jedan trajan posao«, jednu već započetu akciju, pa je razlika očito velika.

Istraživanja u domenu glagolskog vida u turskom jeziku mora biti predmet čitave monografije, a mi smo, ukazujući na najkarakterističnije elemente koji su nosioci vidske semantike u vidu krokija, pokušali da ukažemo na pravce u daljem proučavanju ovog fenomena. Stoga nam ostaje, da na osnovu prethodnih razmatranja, damo kratak zaključak do kojeg smo došli.

U savremenom turskom jeziku glagolski sistem izražava kompleksan vremensko-vidski karakter odnosa među formama. Nijedna forma ne izražava nevremensko niti aspekatsko značenje u potpunom i čistom

određenju. U manjoj ili većoj meri vremenski oblici sadrže i vidiska značenja. Svršenost i nesvršenost za koje se obično vezuje pojam kategorije glagolskog vida ne mogu se u turskom jeziku razmatrati izvan konteksta vremenskih formi. Svi pobrojani aspekti, ilustrovani brojnim primerima koji su uzeti uglavnom iz književnih tekstova, pokazuju da vid sadrži široku raznolikost mogućih distinkcija.

Résumé

L'ASPECT VERBAL DANS LE TURC MODERNE

La catégorie d'aspect a été jusqu'à présent largement discutée par des linguistes qui partaient des positions théoriques différentes. Cependant, on peut dire que c'est un domaine où les recherches n'ont pas abouti à des prises de position unanimes et unifiées, ce qui est, d'ailleurs, compréhensible vu la complexité du problème et la diversité des manifestations aspectuelles offerte par les langues du monde. Dans son article l'auteur examine la catégorie d'aspect dans le turc moderne, tenant constamment compte des résultats acquis par la linguistique générale et par certaines écoles linguistiques nationales. A la base d'une analyse approfondie de la substance linguistique concrète, l'auteur aboutit à la conclusion suivante, illustrée par de nombreux exemples: dans le turc moderne le système verbal exprime un caractère complexe, à la fois temporel et aspectuel, des rapports entre les formes. Dans la structure du turc aucune forme ne possède la possibilité exclusive de rendre les indications d'aspect en dehors du système des rapports temporels, est c'est précisément vers l'envisagement de ce complexe temporel-aspectuel qu'il faut orienter les recherches «aspectologiques» ultérieures.